

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2017:70

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Kvarteret Söder och Herrgårdsgatan i Arboga

RAÄ-nr Arboga stad 34:1, fastighet kv. Söder 1:1,
Arboga stad och kommun, Västmanland

Helmut Bergold

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2017:70

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Kvarteret Söder och Herrgårdsgatan i Arboga

RAÄ-nr Arboga stad 34:1, fastighet kv. Söder 1:1,
Arboga stad och kommun, Västmanland

Helmut Bergold

Lst dnr 431-3961-2017

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Västmanlands län med platsen
för undersökningen markerad med rött.*

© 2017 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2017:70

Författare Helmut Bergold

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

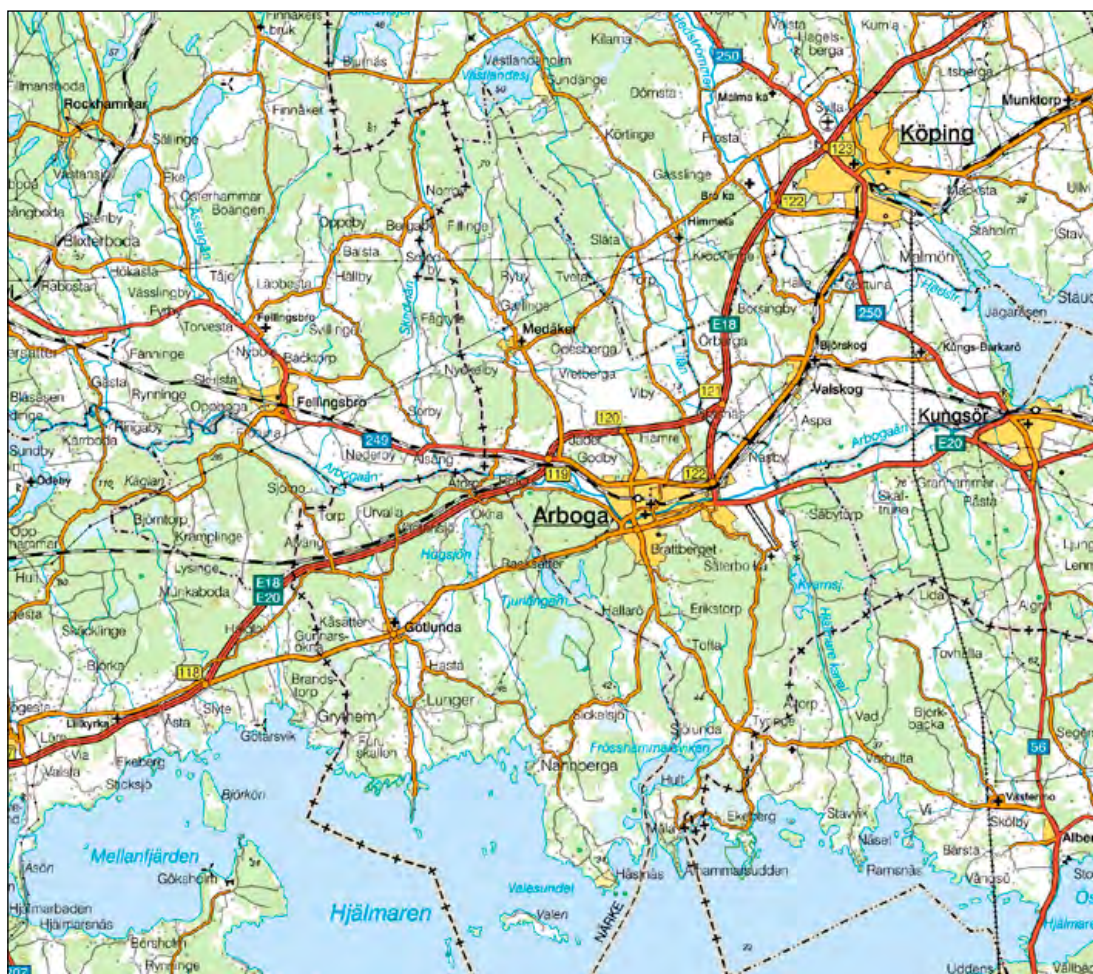
Omslagsfoto Vy över områdets norra del med Arbogaån i bakgrunden.

Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Historik och kulturmiljö.....	6
Tidigare arkeologiska undersökningar	8
Syfte och frågeställningar.....	10
Metod	10
Resultat	11
Tolkning	15
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	15
Referenser	16
Tekniska och administrativa uppgifter	17

Figur 1. Karta över trakten kring Arboga. Arboga återfinns centralt i kartan.

Sammanfattning

I samband med att en ny elstation skulle uppföras i kvarteret Söder 1:1 och därtill hörande ledningsschakt grävas genomfördes en arkeologisk kontroll. Cirka 230 kvadratmeter övervakades. Området för elstationen grävdes på tomtmark och omfattade en cirka 8x7 meter stor yta. Orörd marknivå fanns på 0,7 meters djup. Mellan orörd mark och upp till grässvålen fanns omrörda jordmassor innehållande mylla, sten och grus. Lagret var ungefär 0,6 meter tjockt. I materialet fanns ett fyndmaterial som kan föras till tiden 1700-tal till mitten på 1980-talet. Det äldre fyndmaterialet bestod av rödgods, kritpipsskaft och fönsterglas medan de yngre inslagen utgjordes av ölburkar, plast och godispapper. Fynden låg om vartannat på olika nivåer.

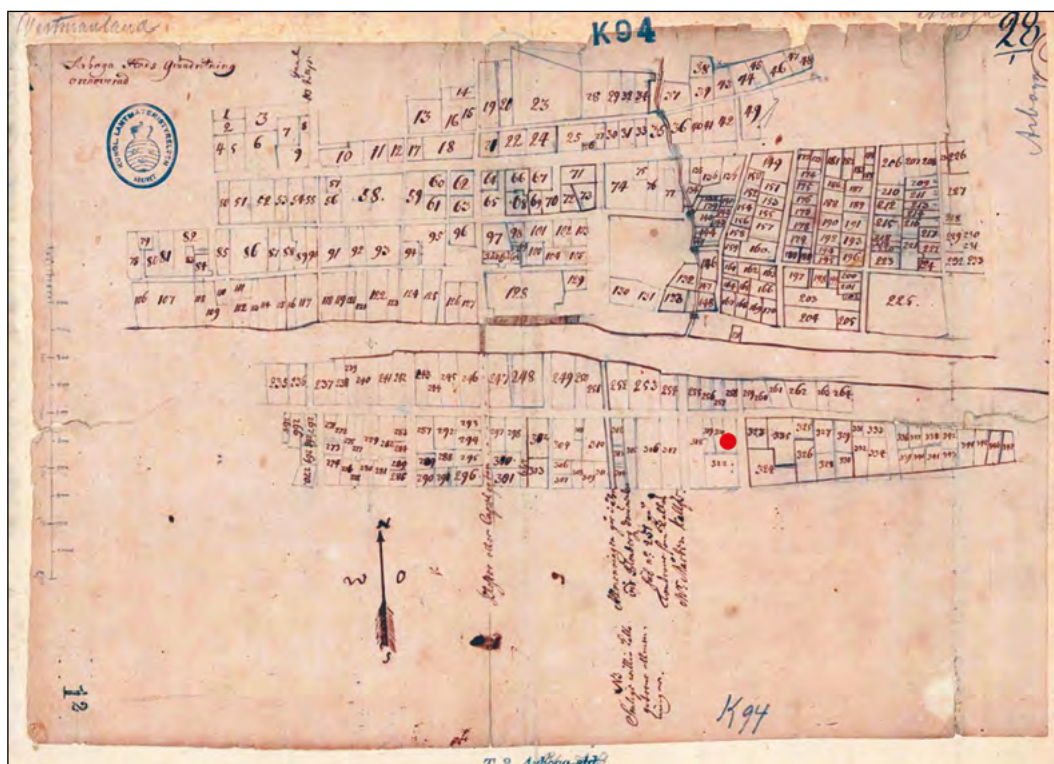
Den mellersta delen av undersökningsområdet utgjordes av en asfalterad parkeringsyta. Där visade det sig att schaktet enbart innehöll sand och grus under den asfalterade ytan. Orörd marknivå bestående av lera fanns 0,7 meter under dagens marknivå och samtliga äldre lager hade schaktats ur och ersatts av modern fyllning i samband med att parkeringen anlades.

Öster om parkeringen grävdes först i äldre tomtmark mot öster och sedan mot norr. Även där konstaterades omrörda massor. I gatumark, när schaktet korsade Herrgårdsgatan, konstaterades enbart fyllnads- massor och omrört material utan antikvariskt intresse.

Inledning

Med anledning av att Mälarenergi Elnät AB har för avsikt att bygga en ny elstation och därtill hörande ledningar har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk schaktningsövervakning av den aktuella ytan. Förundersökningen gjordes under oktober år 2017 och berörde fastigheten kvarteret Söder 1:1 och del av Herrgårdsgatan innan Herrgårdsbron, i kanten av fornlämningen Arboga 34:1. Fornlämningen utgörs av kultur- lager och lämningar av äldre stadsbebyggelse från medeltid och framåt.

Då exploateringsområdet berör fornlämning beslutade Länsstyrelsen i Västmanlands län att en arkeologisk schaktningsövervakning måste ske i samband med arbetsföretaget Uppdragsgivare var Mälarenergi Elnät AB som också bekostade undersökningen.

Figur 2. Karta över Arboga från år 1660. Aktuellt område återfinns strax söder om Arbogaån. LMS. Arboga stad, grundritning och renovering T3 1:2 1660.

Historik och kulturmiljö

De äldsta beläggen för Arboga som stadsbildning är från 1200- talets slut. Från 1290-talet nämns i källorna köpmän i Arboga och från år 1330 känner man stadens sigill, vilket tyder på en fullt utbildad medeltidsstad. Franciskanerorden lät på 1280-talet anlägga ett kloster. Den främsta byggnaden var klosterkyrkan (den nuvarande Heliga Trefaldighets kyrka) som byggdes i gråsten och tegel. Den stod färdig i början på 1300-talet. Franciskanernas kloster i Arboga fick ställning som huvudsäte i Norden. Urkundligt är klosterrörelsen i Arboga belagd genom ett testamente från år 1286 av riddaren Karl Estridsson där "fratribus in Arbugæ" nämns. Urkunden är också den äldsta skrift där namnet Arbugæ nämns. Detta indikerar att det redan på 1280-talet fanns en stadsbildning vid Arbogaån (Nordström 2015).

Arbogas äldsta bevarade byggnad är också en kyrka, Uppkyrkan (nuvarande Sankt Nicolai kyrka) som troligtvis stod färdig redan i början av 1200-talet. Under medeltiden byggdes ytterligare några kyrkor (Sankt Olofs kyrka och Sankt Nicolai kyrka) som båda försvunnit samt Helgeands kyrka, nuvarande rådhuset. Arboga tillhör den grupp städer som i

viss omfattning har kvar medeltida bebyggelse. Där märks Sankt Nicolai kyrka, Heliga Trefaldighets kyrka, Helga Kors kapell, Rådhuset (tidigare Helge Ands kyrka), ett stenhus i Olof Ahllöfs Park, tre tegelhus i kvarteret Helge Kors, ett tegelhus i kvarteret Kapellet, ett tegelhus i kvarteret Riksföreståndaren och ett tegelhus i kvarteret Oxenstjerna. Under marknivå finns ett stort antal gråstens- och tegelkällare samt ett omfattande kulturlager. Till detta ska läggas stadens välbevarade stadsplan (Strengbom 2017, Hed Jacobsson, 2001).

Vid torgets västra sida fanns rådstugan. Denna brann ner något före år 1480. Det har gjorts gällande att det källarvalv som finns bevarat under Åhuset är den så kallade kistan, det vill säga det gamla häktet som inrymdes i rådstugan. På den östra sidan fanns Helgeandskyrkan, det nuvarande rådhuset. Handel bedrevs från bodar som på alla sidor omgav torget. Bodar fanns också på gatan ner mot Ladstaden och på kvarteret Helge And 17 i Arboga stadens enda bro (nuvarande Kapellbron). Ladstaden var stadens andra centrumplats. Det var där båtar lade till för att lasta det järn som vägts på järnvägen före utskeppning. Genom Arbogaåns vattensystem har staden haft kontakt med Nora-skogs och Lindesbergs bergslagsområden. Arbogas primära funktioner som omlastningsplats för järnmalm och som utskeppningshamn över Mälaren har upprätthållits genom medeltiden och fram i nyare tid, vilket bland annat framgår av stadens bevarade tänkeböcker från perioden 1451–1569 (Strengbom 2017).

De medeltida stenhusens och källarnas placering är ett av beläggen för att Arboga var en planerad eller tidigt reglerad stad. Byggnaderna och påträffade byggnadsrester finns företrädesvis placerade utefter gator i ett rutnätssystem, som alltså tillkommit före de stora regleringarna som skedde under 1600-talet. Det är särskilt delarna väster om torget som ger belägg för detta. I rättsprotokoll från år 1451 kan man finna uppgifter om en rådstuga i Arboga. Troligt är att en sådan funnits redan tidigare. I köpehandlingar från år 1462 framgår att rådstugan fanns i torgets sydvästra hörn. Rådstugan var Arbogas administrativa och juridiska säte under 1400-, 1500- och en stor del av 1600-talet. Under 1460- och 1470-talen uppfördes en ny kyrka i centrala Arboga, Helgeandskyrkan. Gustav Vasa omnämner senare kyrkan som "platt förfallen", möjligen skadad i en brand år 1525. Kyrkan följde troligen nuvarande rådhusets grundplan. Vid reformationen stängs Franciskanerklostret i Arboga och klosterkyrkan blir Arbogas stadskyrka. Gustav Vasa skänker år 1531 Helgeandskyrkan till staden för att den ska bli ett nytt rådhus. Kungen ändrar sig dock och börjar istället reparera fastigheten för att den ska bli bostad och centrum i kungsgården. Ombyggnaden var troligen färdig till herredagarna år 1536 (Strengbom 2017).

Figur 3. Karta över Arboga från år 1751. Aktuellt område strax söder om Arbogaån.
LMS. Arboga stad T3 1:14 1751.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Trots att Arboga har en välbevarad medeltida stadskärna är det arkeologiska materialet från staden tämligen litet. Några mindre arkeologiska undersökningar har genomförts i centrala Arboga. Dessa har främst bestått av mindre schaktningskontroller. Nedan följer några exempel på tidigare undersökningar.

År 1980 utfördes en arkeologisk undersökning inför bygget av ett nytt sparbankshus i kvarteret Barnhuset. Undersökningen resulterade i att fyra bebyggelsefaser kunde identifieras. Den äldsta etablerades sannolikt under tidigt 1300-tal och den yngsta daterades till 1630-tal och framåt (Hed Jakobsson 2001).

Kvarteret Harneskmakaren var år 1991 föremål för en arkeologisk undersökning. Där har en äldsta bebyggelsefas daterats till cirka 1200–1350 e.Kr. Strax intill, i kvarteret Klingsmeden, har en kavelbro dendrokronologiskt daterats till 1280-talet (Anund 1995).

År 2011 vid Rådhusets norra del konstaterades en stenkonstruktion (troligen en husgrund) och ett kulturlager påträffades. Lagret har inte kunnat dateras (Bergold 2011).

Figur 4. Undersökningsytan före schaktning. Foto från väster.

År 2014 utfördes en arkeologisk förundersökning i kvarteret Gropgården där bebyggelselämningar och metallhantverk samt odlingslämningar från 1600-tal och framåt påträffades (Nordström 2015).

Vid schaktningar för fiberkabel utfördes en schaktningsövervakning kring Hamngatan och Hökenbergsgränd. Sträckan efter Hökenbergsgränd påverkade endast sentida, påförda grus- och sandlager. Kring Hamngatan och Kyrkogatan fanns bevarade kulturlager och en ^{14}C -analys visade området kring Heliga Trefaldighets kyrka förmodligen började utnyttjas mer intensivt under 1500-talet (Alström 2012).

Några mindre undersökningar har genomförts i området söder om ån. Vid en undersökning på den södra sidan av ån i Soopiska gårdarna, Fältskären och angränsande delar av Storgatan framkom kulturlager som daterades från 1600-talet och senare (Alström 2007).

På Trädgårdsgatan genomfördes en schaktningsövervakning år 2011. Det dokumenterades bland annat metertjocka kulturlager på en plats vid kvarteret Riskan. Från det nedersta kulturlagret insamlades två ^{14}C -prov. Proverna visade att kulturlagren avsatts tidigast under 1500-talet (Alström 2011).

Vid en undersökning i Crugska gården i kvarteret Fältskären på den södra sidan av ån, visade ett ^{14}C -prov att området utnyttjats från 1400-talets första hälft, då odling troligen skett på platsen. Kulturlagret visar inga spår av att tomten skulle vara bebyggd under den tiden (Alström 2012).

Syfte och frågeställningar

Syftet med schaktningsövervakningen var att löpande dokumentera den del av fornlämningen som berördes och att ta tillvara fynd. Undersökningens mål var att klargöra:

- *fornlämningens utbredning inom schaktet*
- *bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd – karaktär, mängd och bevarandegrad*
- *preliminär datering*
- *preliminär tolkning av fornlämningen.*

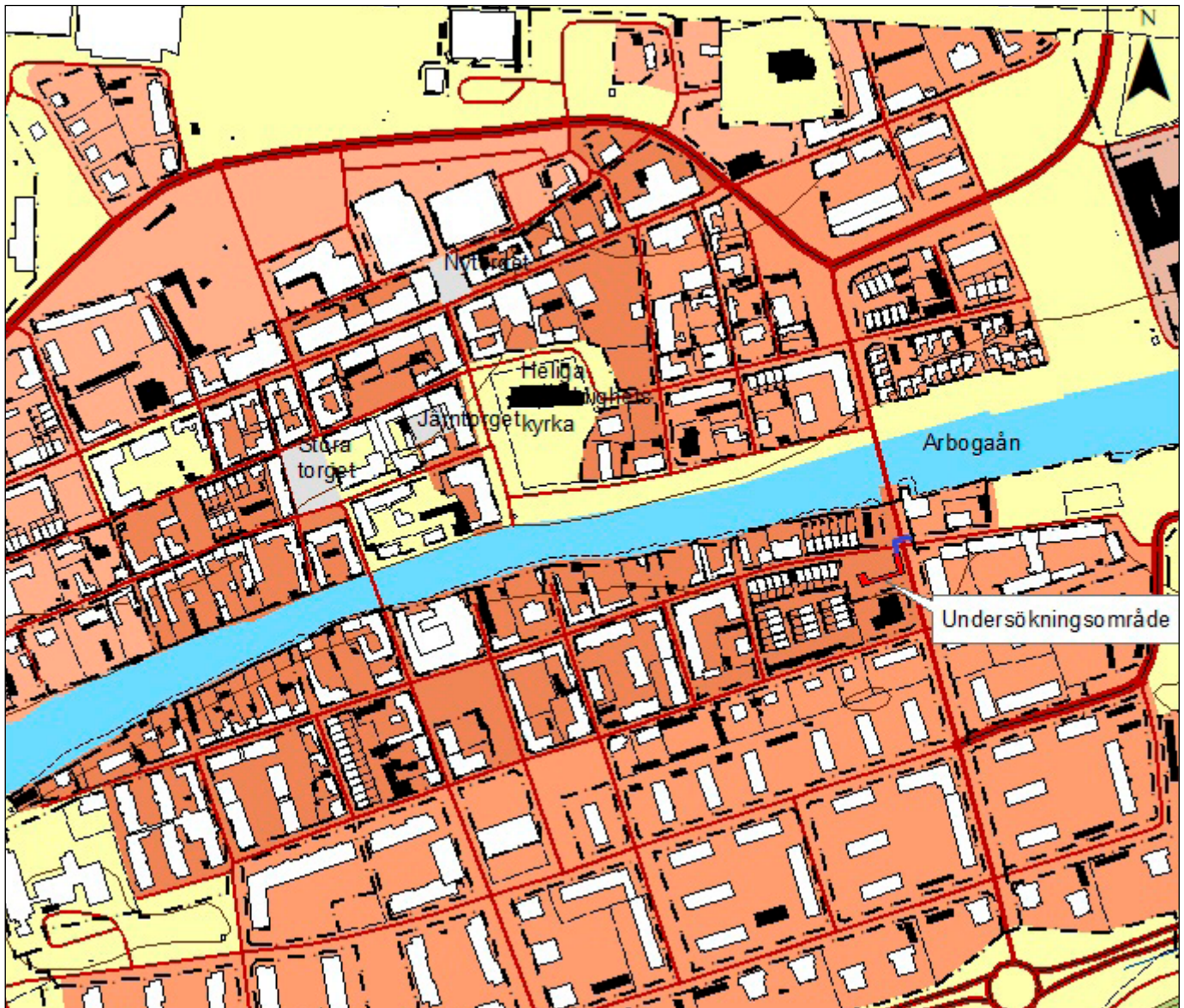
Länsstyrelsen bedömde att ambitionsnivån skulle vara rimlig när det gällde åtgärder, samtidigt som dokumentationen av fornlämningen skulle hålla god kvalitet. Den rimliga ambitionsnivån innebar att undersökning och dokumentation skulle omfatta följande:

- *en arkeolog skulle delta vid schaktningen (med undantag för partier där det i fält bedöms som obehövt)*
- *samtliga anläggningar skulle dokumenteras i plan*
- *anläggningar och lager skulle dokumenteras i sektion*
- *om möjligt skulle prover tas för ¹⁴C-datering av de undre kulturlagren och av anläggningar om de inte dateras genom fynd.*

Metod

Arkeologgruppen har i arbetet utgått från den av Länsstyrelsen angivna kravspecifikationen. Undersökningen genomfördes enligt plan med rimlig ambitionsnivå, men på ett sätt så att relevant information utifrån vetenskaplig inriktning och frågeställningar besvarades och dokumenterades.

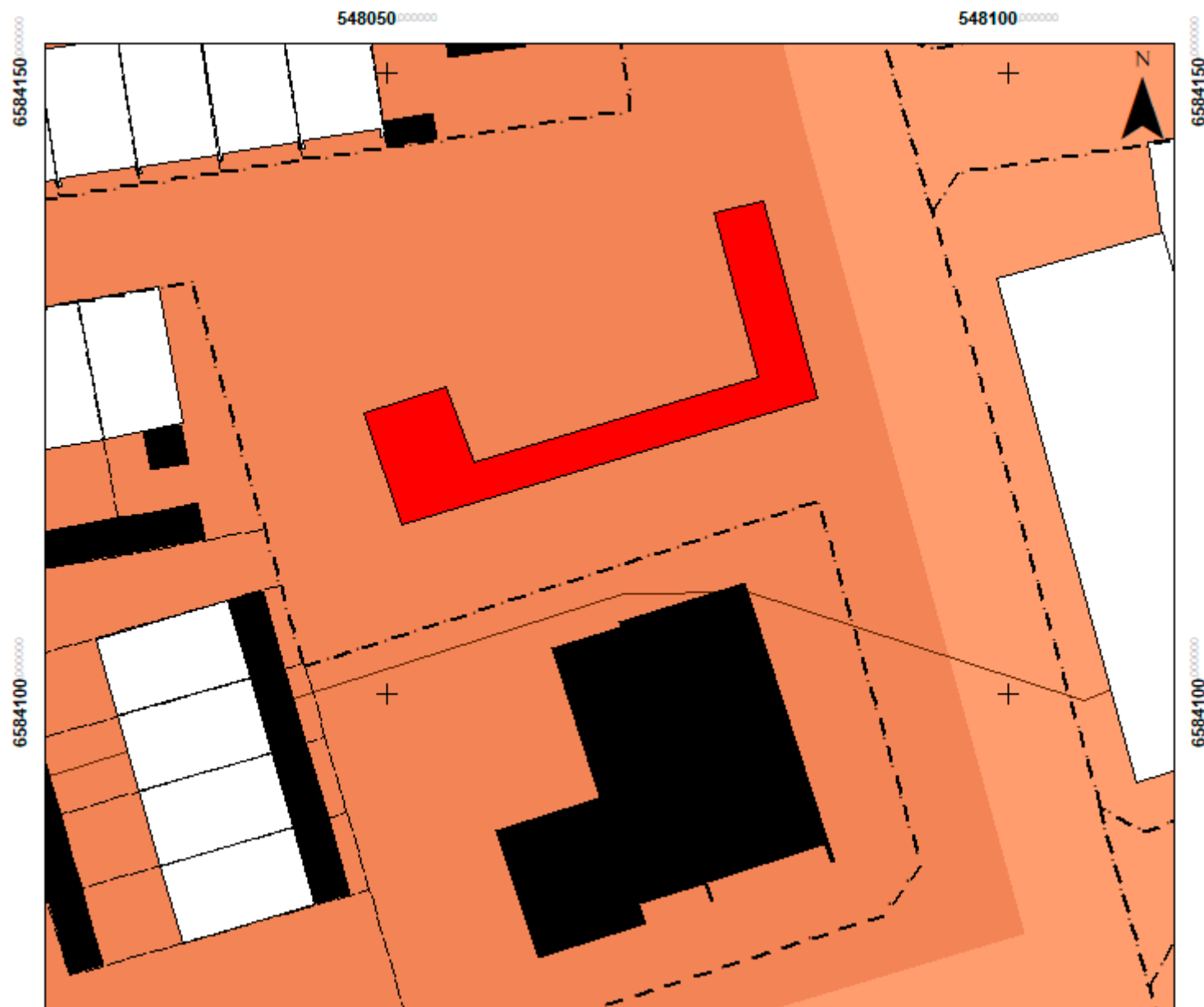
Arbetet bestod i att närvara i kvarteret Söder 1:1 då schaktning skulle ske för den nya stationen och dess ledningar. Stationen skulle läggas på ett djup av omkring 1,2 meter och ledningarna på cirka 0,8 meters djup. Schaktningen skedde med grävmaskin som skiktvis grävde ner till den erforderade nivån med en arkeolog närvarande som dokumenterade. Arkeolog deltog när schaktning skedde i tomtmark och över den parkering som berördes av arbetena. Längs Herrgårdsgatan kontrollerades den del som grävdes i tomtmark, det vill säga innanför trottoaren medan de delar som schaktades i gatemark besiktigades i efterhand. En arkeolog skulle delta i början för att få en uppfattning om rådande förhållanden och därefter bedöma om kontroll var nödvändig. I övrigt gällde samma

Figur 5. Fastighetskartan över Arboga med den aktuella undersökningsplatsen kvarteret Söder 1:1 och Herrgårdsgatan markerad med rött och blått. Det blåmarkerade utgörs av schakt som inte övervakades utan besiktigades i efterhand. Skala 1:5 000.

förutsättningar som för kvarteret Söder 1:1. Vid schaktning i gatumark bedömdes att närvaro inte var nödvändig, då tidigare schaktning och kabeldragning varit omfattande i gatumarken. Schakten i gatumark besiktigades i efterhand varvid konstaterades att tidigare markarbeten utplånat eventuella äldre lämningar.

Schaktet mättes in digitalt, fotograferades digitalt och skriftliga beskrivningar upprättades. Fynd och benmaterial kontrollerades översiktligt på plats. Digital data lagrades i Intrasis 3 och redigerades i ArcGIS 10.

Figur 6. Schaktplan över den del av undersökningen som övervakades. Skala 1:500.

Resultat

Den sammanlagda ytan som blev föremål för kontroll uppgick till cirka 230 kvadratmeter. Området för elstationen grävdes på tomtmark, brukad som gräsyta, som omfattade en cirka 8x7 meter stor yta som grävdes till 0,95 meters djup. Orörd marknivå fanns på 0,7 meters djup. Mellan den orörda marken och upp till grässvålen fanns omrörda jordmassor innehållande mylla, sten och grus. Lagret var ungefär 0,6 meter tjockt. I materialet fanns ett fyndmaterial som kan föras till tiden 1700-tal till 1900-talets andra hälft. Ingen intakt lagerbild kunde identifieras. Det äldre fyndmaterialet bestod av rödgods, kritpipsskaft och fönsterglas

Figur 7. Brytningen i lagerbilden där parkeringsplatsen vidtog i anslutning till den gräsyta där elstationen skulle byggas.

Figur 8. Den moderna fyllningen i den del av området som utgjordes av parkeringsplats. Foto från öster.

medan de yngre inslagen utgjordes av ölburkar, plast och godispapper. Fynden låg om vartannat på olika nivåer. Enligt 1751 års karta innehades tomten av borgaren Anders Lundblad.

Den mellersta delen av undersökningsområdet utgjordes av ett ledningsschakt som var 1,6 meter brett och 0,7 meter djupt. Det sträckte sig från elstationen mot öster över en asfalterad parkeringsyta. Det visade sig att schaktet över parkeringsplatsen enbart innehöll sand och grus under den asfalterade ytan. Orörd marknivå bestående av lera fanns 0,7 meter under dagens marknivå och samtliga äldre lager hade schaktats ur och ersatts av modern fyllning i samband med att parkeringen anlades.

Figur 9. Den del av schaktet som löpte i nord-sydlig riktning längs Herrgårdsgatan. Foto från norr.

Schaktets vidare sträckning efter parkeringsytan löpte ytterligare några meter mot öster för att sedan vika av i nordlig riktning. Schaktet var även här 1,6 meter brett och 0,7 meter djupt. Orörd marknivå i form av lera fanns vid ett djup av 0,5–0,7 meter. Lagermässigt var det jämförbart med området för elstationen, det vill säga kraftigt omrörda lager innehållande mylla, sten, grus och sand samt ett omrört fyndmaterial från tiden mellan år 1700 och 1900-talets slut. Här fanns likaså den skarpa gräns mellan parkeringsplatsens moderna fyllnadsmaterial och det omrörda jordlagret.

Delen som grävdes i gatumark över Herrgårdsgatan grävdes till ett djup av cirka 0,8 meter. I schaktet fanns inget av antikvariskt intresse.

Tolkning

Områdets mellersta del har, antagligen beroende på dåligt underliggande material, schaktats ur till fast mark, i detta fall lera. Därefter har områdets fyllts med sten och grusmaterial varefter parkeringsplatsens ytskikt har anbringats.

På den intilliggande gräsplanen, väster om parkeringsplatsen, var stratigrafin under grästorven kraftigt omrörd. Lagren bestod i huvudsak av sandig, grusig mylla. Troligt är att marken har brukats in i sen tid, då fyndmaterialet täcker tiden från 1700-talet in i sent 1900-tal. Liksom jorden var även fyndmaterialet kraftigt omrört. För den del som ligger öster om parkeringsytan gäller samma förhållande: kraftigt omrörda jordmassor och fynd, som tyder på att marken har brukats in i sen tid. I gatumark fanns enbart fyllnadsmassor.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med schaktningsövervakningen var att löpande dokumentera den del av fornlämningen som berördes och att ta tillvara fynd. Undersökningen har följt den uppställda undersökningsplanen och inga avvikelser har gjorts från denna. Tidsplan och budget har hållits.

Referenser

Tryckta källor

- Alström, U. 2005. *Två källarlämningar vid Olof Ahlöfs park*. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. Västmanlands läns museum kulturmiljöavdelningen rapport A2005:A45.
- Alström, U. 2006. *Det medeltida huset Stekaren i Arboga*. Antikvarisk kontroll. Kulturmiljö Mälardalen rapport 2006:59.
- Alström, U. 2007. *Fjärrvärmeanslutningar i Arboga*. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ 34. Soopiska gården, Fältskären 2 och 3 samt Storgatan, Arboga stadsförsamling, Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2006:57.
- Alström, U. 2011. *Schaktning för fiberkabel i Arboga*. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Arboga 34:1. Kapellgatan, Trädgårdsgatan och Bergsgränd, Arboga stadsförsamling, Arboga kommun Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2011:57.
- Alström, U. 2012. *Crugska gården i Arboga. Geotekniska provbormningar i gårdsmiljö*. Arkeologisk antikvarisk kontroll. Fornlämning Arboga 34:1. Fältskären 2. Arboga stadsförsamling. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:57.
- Anund, J. 1995. *Medeltida bebyggelse och reglering i Arboga*. UV Uppsala Rapport 1995:28
- Bergquist, U., Bäck, M. 2000. *Arboga medeltida källare samt kulturlager i kvarteret Boktryckaren*. Arkeologisk förundersökning. UV Bergslagen rapport 2000:3.
- Bergold, H. 2011. *Kvarteret Helge And 17 i Arboga*. Västmanland, Arboga stad och kommun, RAÄ Arboga 34:1. Arkeologgruppen AB rapport 2011:1.
- Hed Jacobsson, A. 2001. *Medeltid och efterreformatörsk tid i Arboga*. Riksantikvarieämbetets kunskapsavdelning PM 2001:6
- Strengbom, E. 2017. *Stenkällare vid medborgarhuset i Arboga*. Arkeologgruppen AB, Rapport 2017:41.
- Nordström, A. 2015. *Odling och bebyggelse i det tidigmoderna Arbogas utkant*. Arkeologiska uppdragsverksamheten rapport 2015:49.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Lantmäteristyrelsens arkiv

Arboga stad, grundritning och renovering T3 1:2 1660

Arboga stad T3 1:14 1751

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Västmanland
Kommun	Arboga
Landskap	Västmanland
Socken	Arboga
Fastighet	Kvarteret Söder 1:1 och Herrgårdsgatan

Fornlämningsnummer Arboga 34:1

Lämningstyp
Stadslager

Datering
Medeltid-historisk tid

Typ av undersökning

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Länsstyrelsens beslutsdatum

2017-10-04

Länsstyrelsens diarienummer

431-3961-2017

Arkeologgruppens projektnummer

Ag2017_75

Projektledning	Helmut Bergold
----------------	----------------

Personal	Helmut Bergold
----------	----------------

Undersökningstid	2017-10-09 till 2017-10-13
------------------	----------------------------

Exploateringsyta	300 m ²
------------------	--------------------

Undersökt yta	300 m ²
---------------	--------------------

Inmätningsteknik	RTK-GPS
------------------	---------

Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
-----------------	--------------

Höjdsystem	RH 2000
------------	---------

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd omhändertogs.

